

APRECIERI PRIVIND ARTA DACIEI ROMANE

După cucerire, Dacia, devenită provincie romană, va fi repede integrată în marea comunitate a Imperiului. Progresele din domeniul tehnicii, dar și cele petrecute în viața politică, administrativă, economico-socială și, nu în cele din urmă, spirituală, vor da naștere anumitor transformări, prin apariția unor forme noi, total diferite de cele existente în perioada anterioară (epoca statului dac centralizat și independent).

O diplomă militară, din 11 august 106 d.Ch., descoperită la *Porolissum*¹ (Moigrad, jud. Sălaj), confirmă faptul că, la acea dată, Dacia era deja constituită ca provincie romană. Romanizarea acestui teritoriu, proces desfășurat de-a lungul unei perioade de abia 165 de ani (106—271), se va desfășura pe mai multe căi (administrație, legislație, colonizare, armată, limba latină mijloc oficial de comunicare între diferite etnii, economie, viață socială, religie, artă). În aceste condiții, una dintre importante componente ale culturii, care va fi structurată în tipare „superioare, se referă la manifestarea artistică.

Arta Daciei romane, o artă provincială bine conturată, constituie un subiect mult prea vast pentru a fi dezbătut într-o scurtă lucrare². Ea prezintă un larg evantai de elemente și caracteristici interesante, asupra cărora ne vom opri, încercând a le puncta.

De la început, trebuie lămurit că în arta romană a Daciei este imperios necesar a se delimita ceea ce constituie opere de import (bineînțeles, nu ne referim la arhitectură) și ceea ce reprezintă producția locală, specifică teritoriului respectiv.

Arhitectura urbanistică a principalelor orașe romane ale Daciei, atât cât s-au putut efectua cercetări arheologice la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (astăzi Sarmizegetusa, jud. Hunedoara), capitala anticei provincii, *Apulum* (Alba Iulia), *Napoca* (Cluj), *Porolissum* (Moigrad, jud. Sălaj), *Drobeta* (Turnu Severin), *Potaissa* (Turda) ș.a., precum, și vestigiile unor ferme agricole (*villae rusticae*), cum sunt cele, de pildă, de la Ho-bița, din teritoriul *Ulpiei Traiana Sarmizegetusa* sau Chinteni, în apropierea *Napocei* ori a unor mari așezări din regiuni rurale (*Sucidava*), imită aproape la similitudine, planimetria centrelor urbane și sătești ale Imperiului: edificii publice, clădiri private, foruri, amfiteatre, temple și sanctuare, băi (*thermae*), necropole, cu canoane pe deplin conturate, sunt cunoscute încă din secolul trecut. Arhitectura reprezintă cel mai eclatant exemplu, care demonstrează că arta Daciei romane a fost puternic influențată de provinciile occidentale ale Imperiului³. S-au descoperit

¹ CIL, XVI, 160; *Civiltă*, p. 153, C₂.

² Comunicare prezentată la cercul „Prietenii Muzeului” (Cluj, 16 aprilie 1994).

³ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 305, 356.

multe elemente arhitecturale (portale, capitele, arhitrave, coloane, frize), frumos împodobite.

Sculptura în piatră, ramură artistică bine definită și, totodată, foarte diversificată, are caracter votiv, laic și funerar. Ea este inspirată din motive împrumutate din *Italia*, *Gallia* (mai puțin), *Noricum*, *Pannonia*, *Moesia*, *Thracia*, *Orient*. De pildă, pentru *Dacia Superior*, stela funerară (monument cu reprezentări, cu sau fără inscripție), în formă de medalion, ce încheie portretul defuncților, constituie un element caracteristic, influențat de elemente provenite din *Noricum* și *Pannonia*⁴. Aportul artistic a *Moesiei* în arta provincială a Daciei traiane a fost puternic, mai ales, în regiunile sudice ale ei (cum, bunăoară, sunt sarcofagele de piatră din Oltenia⁵, cu capacul în formă de acoperiș de templu, în două „ape” și decorate cu capul *Medusei* — *Gorgona*, acrotere și alte elemente sepulcrale). În cadrul sculptural, nu poate fi trecut cu vederea aportul provinciei noastre nord-dunărene la îmbogățirea patrimoniului cultural al Imperiului, mărturie în acest sens, fiind, de pildă, medalioanele funerare, cu portretele defuncților, asociate, în contextul aceluiași monument, cu lei apotropaici⁶. Este o creație de frunte a unui tip de piesă sepulcrală, având tocmai aceste particularități născute aici (și nu în altă parte a Imperiului).

Sculptura votivă în piatră înfățișează imaginile unor divinități clasice, principale, ale pantheonului greco-roman (împreună cu personaje secundare, diferite alte iconografii mitologice, reprezentări fantastice ș.a.), apoi zeități egiptene (*Isis*, *Serapis*, *Ammon*, etc.), microasiatice (*Cybele*, *Attis*, etc.), orientale (*Jupiter Dolichenus*, *Men*, *Turmazgadis*, *Mithras*, — acesta fiind cel mai bine reprezentat; numai din *mithraeum*-ul din capitala provinciei se cunosc peste 150 de sculpturi⁷ dedicate lui), celto-germanice (*Epona*). De asemenea, apar și imagini ale cultelor din provinciile danubiene ale Imperiului (*Cavalerii danubieni*) sau din Peninsula Balcanică (*Călărețul trac*). Sesizarea divinităților autohtone, — fără nici un dubiu, ele vor fi existat —, este mai dificilă, deoarece îmbracă haina așa-numitei *interpretatio Romana*. Și *sincretismul*, cu elementele sale specifice, legat de adorarea atâtor zei, frecvent întâlnit în arta Imperiului, mai ales, începând cu a doua jumătate — sfârșitul secolului I d.Ch., se regăsește deseori pe monumentele provinciale ale Daciei romane (un exemplu concludent în această privință este piesa votivă, descoperită la Gilău, jud. Cluj, în care zeul *Apollo*, protectorul muzelor în mitologia clasică, este înfățișat într-o ipostază cvadruplă: în calitate de citared, Călăreț trac, Cavaler danubian și participant la „misterul mithriac”⁸; această figurație complexă a monumentului constituie un unicat în arta romană, dovedind, cu prisosință, originalitatea artizanilor locali, autohtoni, la îmbogățirea patrimoniului cultural-spiritual al Imperiului).

⁴ Mulțumim pentru informație domnului Constantin Pop, de la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei.

⁵ OR³, p. 406—415.

⁶ D. Protase, *Noi monumente sculpturale romane din nordul Daciei*, *Apulum*, IV, 1961, p. 138—140.

⁷ *Monuments*, p. 101—116, nr. 142—253.

⁸ C. Pop, *Din nou despre relieful lui Apollo, descoperit la Gilău*, *Apulum*, XXV, 1988, p. 269—274.

Iconografia votivă este ușor de identificat, personajele reprezentate fiind designate, în general, după atributele lor specifice (de pildă, *Iupiter* are fulgerul și acvila, zeita *Venus* apare nudă, *Diana*, cu arcul și săgeata, *Apollo*, cu lira și pythonul, *Mercurius*, cu *petassos*, *caduceu* și *marsupium*, *Liber Pater*, cu vița de vie și ciorchini de strugure — pl. 7/1 —, *Iupiter Dolichenus*, cu securea *bipennis*, *Cavalerul trac*, întotdeauna călare, *Mithras*, sacrificând taurul — pl. 7/2 —, *Isis*, cu *polos* și *sistrum*, ș.a.).

Plastica onorară în piatră este dedicată unor persoane de primă importanță, în special, împărați. Portretistica acestora este realistă, astfel că figurile reprezentate sunt ușor identificabile. Se cunosc și câteva simboluri ale unor unități militare, staționate în provincie, de asemenea, apar numeroase iconografii antropomorfe, scene din viața laică și figurii zoomorfe.

O altă importantă componentă a sculpturii în piatră o constituie arta funerară. Din diversitatea monumentelor genului se poate deduce faptul că amintirea decedaților, respectiv, cultul morților, era foarte important la romani. Respectul pentru defuncți și dorința ca spiritul acestora să-și găsească binemeritata odihnă în „viața de dincolo de mormânt“, îmbracă, — din punct de vedere iconografic —, cele mai diverse forme: *stelae*, *arae*, statui umane, lei apotropaici, sfincși și vulturi sepulcrali, baze de monumente, elemente de *aediculae*, coronamente (în formă de trunchi de piramidă arcuită, medalioane lucrate aparte, — pl. 7/3 —, *pinia*); sarcophage (cu scene iconografice, în special, în Oltenia⁹).

Vorbind, în totalitate, despre sculptura în piatră trebuie specificat faptul că în Dacia au ființat numeroase *officinae* de lapicizi, cu un stil artistic bine conturat și particularități caracteristice, adevărate „centre culturale“ (*Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Apulum*, *Tibiscum*, *Micia*, *Prolissum* ș.a.)¹⁰. Se cunoaște numele unui artist sculptor, lapidicul *Claudius Saturninus*¹¹, originar din metropola Daciei, care își semnează opera (o statuie feminină, probabil, a Venerei, în ipostaza de *Genetrix*, „născătoarea poporului roman“).

Toreutica cunoaște o deosebită înflorire în Dacia, fapt dovedit și de cele peste 4.000 de piese figurate ale genului, provenite din această provincie. S-au descoperit ateliere de turnat bronzul (în tehnica „à cire perdue“, ceara pierdută“, atât de familiară meșterilor antici), cum, de pildă, sunt cele de la *Sucidava* (Corabia — Celeiu, jud. Olt) sau *Tibiscum* (Jupa, jud. Caraș-Severin), mai recent și la *Napoca* (Cluj)¹². Logic, ele au funcționat și în capitala provinciei, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (unde s-au putut defini particularități specifice atelierelor de bronzieri din localitate) ori *Drobeta* (Turnu Severin), dar, deocamdată, n-au putut fi depistate arheologic ori epigrafic. Ipoteza este viabilă, deoarece, din

⁹ Vezi nota 5.

¹⁰ C. Pop, *Puncte de vedere privind arta sculpturală în piatră din Dacia Superioară*, *Apulum*, XV, 1977, p. 635—641.

¹¹ *Monuments*, p. 141, nr. 360.

¹² Informație amabilă datorată domnului Sorin Cociș, de la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, conducătorul șantierului arheologic din Bulevardul „Eroilor“ (Cluj), căruia îi exprimăm gratitudinea și pe această cale, mai ales, că cercetările sunt, deocamdată, inedite.

aceste două importante centre urbane ale Daciei, provin mari cantități de piese ale genului.

Toreutica cunoaște o largă gamă funcțională: statuete de cult (pl. 8/4—5), cu caracter laic, obiecte uzuale, podoabe, piese ornamentale și de harnasament, arme etc. O categorie specială o formau statuile onorare, dedicate, în principal, împăraților (fragmentele lui *Caracalla*¹³, descoperite la *Porolissum*, capul lui *Traianus Decius*¹⁴ de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*). Fiind lucrări de proporții (în mărime naturală), ele erau turnate detașat, în tipare, urmând ca apoi bucățile să fie asamblate (pe fragmentele statuii ecvestre ale lui *Caracalla* se observă niturile de fixare ulterioară¹⁵).

Unele figurine toreutice din Dacia traiană pot sta alături de celebre capodopere ale antichității clasice (Iarul de la *Sucidava*¹⁶, *Liber Pater-Dionysos* de la *Apulum*¹⁷, resturile statuare imperiale amintite, *Iupiter*¹⁸ și *Mars*¹⁹ de la *Potaissa*, armura ecvestră de paradă de la *Gherla*²⁰, *Hercules* de la *Romula* (Reșca, jud. Olt)²¹, *Venus „Ulpiana”*²² și splendida aplică murală, din bronz aurit, reprezentând figura *Gorgonei-Medusa*²³, ambele din metropola provinciei, etc.).

Prelucrarea metalului prețios nu are o arie prea largă de răspândire în regiunea noastră nord-dunăreană, totuși, cele câteva exemplare descoperite aici (cercei de aur reprezentând șerpi, la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*²⁴ sau *Micăsasa*²⁵, — jud. Sibiu —, un ac de păr și o brățară, tot de la *Sarmizegetusa*²⁶, executate din acest metal prețios, ș.a.) fac dovada practicării meșteșugului. Superbe sunt foliile iconografice din foiță de aur (unele cu inscripții), având imaginea nimfelor, piese descoperite în *nymphaeum*-ul băilor termale de la *Germisara*²⁷ (Geoagiu, jud. Hunedoara).

Plastica în lut deținea un loc important în arta locală. În general, se toarnă, în lut, mici statuete de divinități, jucării și ornamente, măști rituale, etc., copiate cu ajutorul matrițelor, după prototipuri din metal.

¹³ M. Macrea, *Apărarea graniței de vest și nord-est a Daciei pe timpul împăratului Caracalla*, SCIV, VIII, 1—4, 1957, p. 231—234.

¹⁴ *Monuments*, p. 125—126, nr. 289.

¹⁵ Urmele niturilor de fixare sunt vizibile, și astăzi, pe partea posterioară a statuii.

¹⁶ *Civilită*, p. 217, F₉₆.

¹⁷ C. Pop, *O statueta dionysiacă în Muzeul Banatului*, *Tibiscus*, III, 1974, p. 137—139.

¹⁸ C. Pop, *Iuppiter de la Potaissa*, *ActaMN*, III, 1966, p. 465—466.

¹⁹ M. Jude, C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de Istorie Turda*, Cluj, 1972, p. 31.

²⁰ *Civilită*, p. 140, C₄₈.

²¹ *Civilită*, p. 216, F₈₈.

²² C. Pop, T. Albulescu, *Venus Ulpiana*, *Apulum*, XIV, 1976, p. 433—440.

²³ D. Alicu, A. Rusu, *Câteva reprezentări ale Gorgonei — Meduza în Dacia Intracarpatică*, *ActaMN*, XI, 1974, p. 93—101.

²⁴ *Monuments*, p. 150, nr. 405.

²⁵ I. Mitrofan, *Așezarea romană de la Micăsasa (teză de doctorat)*, Cluj, 1993, ms.

²⁶ E. Nemeș, *Podoabe de aur în colecția Muzeului de arheologie din Sarmizegetusa, Sargetia*, XVI—XVII, 1982—1983, p. 237—238.

²⁷ I. Piso, A. Rusu, *Nymphaeum-ul de la Germisara*, *RMI*, 1, 1990, p. 9—14, nr. 1—7.

Motivistica celor aproape 400 de tipare întregi sau fragmentare pentru vasele *terra sigillata* și a celor peste 350 de sigilate²⁸ sunt creații de frunte ale artizanilor locali din importanta așezare de olari de la Micăsasa, cel mai impresionant centru de prelucrare a ceramicii din Dacia și, poate, din regiunile dunărene ale Imperiului.

S-au făcut și încercări de individualizare portretistică (de exemplu, capul masculin provenit de la *Jidava*²⁹, jud. Argeș). Și în plastica din lut se regăsește originalitatea ceramiștilor autohtoni. Este vorba de acele statuete, cu iconografie „misterioasă”, ce înfățișează busturile a două divinități pe tron: una masculină, bărboasă, cealaltă feminină, ambele purtând pe gât, câte un colier masiv, asemănător acelor *torques*-uri dacice (pl. 8/6). Ceea ce este interesant de remarcat, este faptul că aceste figurine (în număr nu prea mare, 10—11 exemplare) s-au descoperit *numai* în *Dacia intracarpatică*. Desigur, ele reprezintă divinități autohtone, îmbrăcate în „haina” numitei *interpretatio Romana*, scena iconografică nefiind încă elucidată³⁰.

Arta mozaicului (opus musivum) monumental (de influență motivistică orientală) este cunoscută doar prin câteva imagini, păstrate în desenele unor istorici ai veacului al XIX-lea (sibianul Michael Ackner), monumentele originale fiind astăzi, — din păcate —, pierdute. Este vorba de câteva descoperiri de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (două scene din ciclul troian, și, anume, „Judecata lui Paris”³¹ și „Regele Priam cerând lui Achile trupul lui Hector”³² ori *Apulum* (cinci grandioase mozaice polichrome, cu elemente antropomorfe, zoomorfe și motive vegetalo-geometrice³³). Totuși, un fragment de mozaic s-a putut conserva (prezintă imagini floraliere) printr-o descoperire, mai recentă, făcută în metropola Daciei, în clădirea așa-numitei *schola gladiatorum*³⁴.

Din os și *corn* meșterii provinciali sculptau frumoase condeie (*styli*), artistic împodobite, ace de păr decorative, variate ustensile, fie medicale, fie întrebuințate în practicile religioase. Se păstrează, de asemenea, și un reușit cap feminin, din fildeș, provenit de la Drobeta³⁵.

Arta minoră a glipticii, circumscrisă tehnicii de gravare în adâncime (intaglii, geme) sau în sculptare reliefată (camee), prin finețea execuției pieselor, depășește simpla îndeletnicire meșteșugărească. Pe pietrele semiprețioase (prețioase), folosite ca podoabe, amulete și sigilii, sunt înfățișate diferite scene mitologice, reprezentări de zei, semne zodiacale, animale, motive vegetale etc. Gravorii din *officinae*-le respective (cum sunt cele de la *Porolissum*, Micia³⁶, *Romula*³⁷) au avut ca teme de inspirație

²⁸ I. Mitrofan, *op. cit.*

²⁹ *Istoria României*, I, București, 1960, p. 445.

³⁰ Ipoteza domnului Constantin Pop.

³¹ I. Berciu, *Mozaicurile romane din Apulum. Contribuții la studiul mozaicurilor din Dacia. Apulum*, IV, 1961, p. 157—161.

³² Idem, *op. cit.*, p. 161—162.

³³ Idem, *op. cit.*, p. 171—184.

³⁴ D. Alicu, *Un nou mozaic la Sarmizegetusa, SCIVA*, 28, 1, 1977, p. 111—117.

³⁵ *Civilită*, p. 243, G₈₁.

³⁶ C. Pop, C. Găzdac, *Câteva geme inedite din Dacia romană, EphemNap*, III, 1993, p. 143—144, cu notele 4—9.

³⁷ OR³, p. 114—118.

fie figurațiile de pe monede, fie a celor din mica sculptură tridimensională.

Prelucrarea sticlei este și ea prezentă în Dacia traiană, dar nu atât de bine reprezentată ca în alte provincii ale Imperiului (bunăoară cea din Dobrogea, — vechea *Scythia Minor*, ca să dăm un exemplu concret de pe teritoriul României de astăzi). Totuși, deși produsele vitroase din Dacia sunt mai simple și nu îndeajuns decorate, câteva descoperiri ale genului (de pildă, o frumoasă imagine a unui vultur, de la *Sarmizegetusa*³⁸) lasă să se întrevadă o preocupare și în acest sens. De remarcat, atelierul de prelucrat mărgelă (impresionează prin cantitatea materialului, câteva mii), depistat la *Tibiscum*³⁹ sau cel de sticlărie din capitala *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*⁴⁰.

Desigur, va fi existat (nu numai teoretic) și o sculptură în lemn, care, însă, din păcate, n-a mai putut rezista vitregiei timpurilor și perisabilității materialului.

În concluzie, se poate afirma că în Dacia se regăsesc toate componentele artei clasice. Deși influențele provinciilor occidentale ale Imperiului sunt foarte pregnante —, dar nu trebuie neglijate nici cele dunărene, balcanice, microasiatice, orientale ș.a. —, originalitatea unor iconografii și găsirea anumitor forme de exprimare, cu puternice amprente autohtone, vor îmbogăți, la rândul lor, largul evantai al patrimoniului cultural din lumea romană.

LIDIA DANCU — SIMINA SIMION

CONSIDÉRATIONS SUR L'ART DE DACIE ROMAINE

(Résumé)

Les considérations sur l'art de Dacie romaine se réfèrent à tous les compartiments de celui-ci: architecture, sculpture en pierre (pl. 7/1—3), le boudinage (pl. 8/4-5), le façonnage des métaux précieux, des terres cuites (pl. 8/6), l'art de la mosaïque, la plastique en os, la glyptique, les objets en verre et la sculpture en bois (hypotétiquement).

Bien que l'art provincial de cette région nord-danubienne soit fortement influencé par les régions occidentales de l'Empire (sans omettre les régions danubiennes, balcaniques, de l'Asie Mineure, orientales, etc.), l'originalité de certaines créations artistiques locales enrichit le patrimoine culturel de l'Empire romain.

³⁸ *Monuments*, p. 154, nr. 427.

³⁹ Săpături arheologice efectuate de doamna Doina Benea, de la Universitatea timișoreană.

⁴⁰ D. Alicu, *Urbanism și arhitectură în Dacia romană. III. Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *RMM*, 2, 1989, p. 11—13.